

מדידת אי-השוויון בחינוך במדינת ישראל

חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:

זהורית דדון-גולן

בית-הספר לחינוך

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר אילן

שבט, תשע"ו

רמת-גן

תקציר

חקר אי-השוויון בהישגים בחינוך נמצא בלב השיח האקדמי והציבורי בעולם בכלל ובישראל בפרט. אי-שוויון בחינוך הוא אחד מגורמי המפתח לאי-שוויון כלכלי-חברתי עתידי, לבלימתה של מוביליות חברתית ולהאצת מגמת העוני העתידי. לאור חשיבות הנושא והשלכותיו, עולה הצורך במחקר זה. הספרות המחקרית אומדת את אי-השוויון בחינוך באמצעות סטיית התקן ומדד גייני של כמות-החינוך (למשל, מספר שנות ההשכלה של פרטים) (Thomas et al, 2002; Tomul, 2011). מדדים אלה אינם מזהים את הגורמים להיווצרות אי-השוויון בחינוך, אינם מתייחסים למקורותיו, ואינם רגישים להבדלים באיכות החינוך (למשל, הישגים קודמים).

למחקר זה שלוש מטרות משולבות: לפתח מסגרת קונספטואלית לאמידת אי-השוויון בחינוך (באמצעות נתוני תעודת הבררות), לאמוד את מגמתו לאורך זמן ולנתח את גורמיו, תוך שימוש במדדים של איכות-החינוך. **מתודת המחקר** מושתתת על התאמה לחינוך של מדד גייני (Gini-Coefficient) ומדד תייל (Theil-Index) לאמידת אי-השוויון ומקורותיו. בנוסף, עבודה זו מפתחת קונספטואליזציה על בסיס ממצאי רגרסיה-לוגיסטית (Logistic-Regression), המאפשרת זיהוי הגורמים לאי-שוויון וניתוח המגמה על פני העשור.

בסיס הנתונים הופק במיוחד עבור מחקר זה על ידי משרד-החינוך וכלל את נתוני תעודת הבררות של כלל תלמידי מדינת ישראל ברמת התלמיד על פני עשור (2001-2011). ישראל מהווה מקרה מעניין לאור העובדה שהתפלגות ההישגים של תלמידיה מאופיינת בפערים גבוהים בהשוואה לשאר מדינות ה-OECD. על בסיס **משתנה המחקר** – איכות החינוך (מספר היחידות והציון בכל מקצוע בבחינות הבררות) – חושבו מדדי גייני ותייל. בנוסף, פיתוח **האינדקס הסטטיסטי** כלל את **המשתנה התלוי** זכאות לתעודת בגרות, את משתני רקע של התלמיד (מגדר, מגזר, ארץ לידת תלמיד והוריו, שנות לימוד של הורי התלמיד, מספר אחים ונתיב לימודים) והישגיו הקודמים (מספר יחידות-הלימוד והציון במתמטיקה) כמשתנים בלתי-תלויים הנהוגים בספרות המקצועית.

הממצאים העולים מניתוח אי-השוויון לפי מדדי גייני והתייל מורים כי, רמת אי-השוויון הכללית עלתה לאורך העשור האחרון (ב-15%) ומקורה בעיקר נעוץ בהבדלים בין קבוצות (99%). מגמת זו בולטת בפילוח לפי המשתנים מגדר, מחוז, ומגזר. ביתר פירוט, מידת אי-השוויון אצל הבנים גבוהה ממידת אי-השוויון אצל הבנות וכן קיימת מגמת עלייה באי-השוויון אצל הבנים ואצל הבנות (מדד גייני אצל הבנים עלה ב-14.6%, עלייה זו מצביעה על מגמה של עלייה באי-השוויון). בדומה, אי-השוויון במחוזות מרכז ותל אביב נמוך בהשוואה לשאר המחוזות, וכן קיימת מגמת עלייה באי-שוויון בכל המחוזות (מדד גייני בחינוך בקרב תושבי מחוז דרום עלה ב-18.5%). בנוסף, הניתוח לפי מגזר מצביע על מגמה דומה. רמת אי-השוויון אצל היהודים נמוכה בהשוואה לשאר, אך קיימת מגמת עלייה באי-שוויון בקרב יהודים, ערבים ודרוזים (למשל, מדד גייני בחינוך עלה ב-9.8%, וב-19%, אצל יהודים וערבים, בהתאמה). ניתן להסביר את מגמת העלייה באי-שוויון בשינויים דמוגרפים של תמהיל אוכלוסיית התלמידים ומדיניות מימון החינוך והקצאת המשאבים בו הראויה לבחינה מחדש.

ממצא בולט שעלה מפיתוח האינדקס הסטטיסטי מורה כי ההסתברות של תלמידים **ערבים** להיות זכאים לתעודת-בגרות נמוכה באופן מובהק בהשוואה לעמיתיהם היהודים ברוב העשור

הנבדק (בכ-30% למעט בשנים: 2003, 2005, 2006 ו-2011). בנוסף, מגמה זו נשמרה לאורך העשור. הסבר אפשרי הינו הדמוגרפיה, ומדיניות החינוך לכול שהעלתה את שיעורם של תלמידים אלה מסך כל תלמידי ישראל, מבלי שבוצעה במקביל התאמה מספקת של מדיניות התקצוב.

כל שאר המשתנים, **מגדר, ארץ הלידה של התלמיד והוריו, השכלת הוריו, מספר אחים, נתיב לימודים והישגים קודמים** נמצאו משפיעים על ההסתברות לזכאות לתעודת בגרות בעשור האחרון, והמגמה נשמרה לאורך העשור. כך למשל, ההסתברות לזכאות לתעודת בגרות אצל הבנות גבוהה בכ-60% לעומת הבנים. שנה נוספת של השכלת אב מעלה את ההסתברות לזכאות לתעודת בגרות בכ-2% ואילו שנה נוספת של השכלת האם בכ-3%. כל אח נוסף במשפחה, מוריד את ההסתברות לזכאות לתעודת בגרות בכ-6%. ההסתברות של תלמידים הלומדים בנתיב לימודים עיוני לקבל זכאות לתעודת בגרות גבוהה בכ-17% לעומת הלומדים בנתיב לימודים אחר. לבסוף, נמצא כי לאורך העשור, הציון במתמטיקה בבחינת הבגרות ומספר יחידות הלימוד במקצוע זה משפיעים באופן מובהק וחיובי על ההסתברות לזכאות לתעודת הבגרות. גם במשתנה זה, המגמה נשמרה לאורך העשור. תוספת של יחידת לימוד אחת במתמטיקה מעלה את ההסתברות לזכאות לתעודת בגרות פי ארבע ותוספת של נקודה אחת בציון הסופי במתמטיקה מעלה את ההסתברות לזכאות לתעודת בגרות בכ-6%. הסבר אפשרי הינו כי מתמטיקה היא אחד ממקצועות החובה לזכאות לבגרות.

למחקר זה חשיבות תאורטית ואמפירית העולה מעצם פיתוח קונספטואליזציה, התאמה ואמידה של האינדיקטורים לאי-שוויון בחינוך. ביתר פירוט, מעבר למחקר תיאורי העוסק בפערים בחינוך, עבודה זו חוקרת אמפירית את הגורמים, המקורות והמגמות של אי-שוויון בחינוך, מבהירה את הגדרותיו, ומסבירה את מגבלות המדדים הקיימים בחקר אי-שוויון בחינוך והדרכים למדידתו בעולם. בהיבט המדיני, מחקר זה מהווה כלי חשוב בידי קובעי המדיניות בהטילו אור על דגשים חברתיים כלכליים העשויים להביא לצמצום הפערים החינוכיים.

המלצות למדיניות, הנובעות מן המחקר, מבקשות לשים דגש על צמצום מידת אי-שוויון בחינוך באמצעות בחינה מחודשת של מנגנון ההקצאה וחלוקת המשאבים החינוכיים. בנוסף, קיים צורך בפיתוח תכניות לימודים המותאמות לקבוצות האוכלוסייה אשר נמצאו כתורמות להרחבת אי-שוויון. ישנה חשיבות להתאמה פדגוגית התומכת בהבדלים ובשונות בין קבוצות ולעידוד מורים מובילים שיקדמו קבוצות אלו. צמצום אי-שוויון בחינוך, עשוי להוביל לצמצום אי-שוויון בהכנסות, להקטנת קצב הגידול בשיעור העוני ולהיחלצות ממעגל העוני הבין-דורי. בנוסף, מדיניות חינוך מתאימה המשולבת עם מדיניות כלכלית-חברתית כוללת עשויה לשפר את תחושת הרווחה, לקדם את עיקרון שוויון ההזדמנויות, לשפר את קצב הצמיחה ולמצב את ישראל במיקום טוב יותר בעולם הגלובאלי בעידן התחרותי.